«AZERÎ ve KAZAK EFSANELERİNDEKİ BENZERLİKLER»

Prof. Dr. Sednik Paşayev PİRSULTANLI

Yayına Hazırlayan: Şahin KÖKTÜRK

Yurt taşları, esatir ve efsanelerle sihirlenmiş kadîm topraklardan biri de Kazakistan'dır. Bizim için en dikkat çekici ve kıymetlisi odur ki, bu esatir ve efsanelerin Azerbaycan, halkı ile, —onun soy kökü olan Oğuzlarla—, onların eski mitolojik tefekkürleri ile sağlam bağlılıkları ve genetik alâkaları mevcuttur. Kız tas (Kız taş), Yuhtağan (Uyuyan kız), Margal göl (Maral göl), Kırkgız tay (Kırkkız dağ) (belki de Kırk Oğuz Dağı), Kaynar göl ve başkaları hakkında birbirinden kıymetli esatir ve efsaneler yaşamaktadır.

Nizâmî Gencevî'nin «İskendernâme» adlı eserinde, Deşt-i Kıpçak'ta tasvir ettiği gelin heykeller-kayalar, Kazakistan toprağında bu gün de mevcuttur ve her biri hakkında birbirinden farklı efsaneler vardır. Meselâ, «Yuhtağan (Uyuyan) Kız efsanesinde şöyle denilmektedir:

«Babası kızını sevdiği çobana değil, başkasına vermek istiyor. Kız evden kaçıyor, dağlara yöneliyor. Kız o kadar çok koşuyor ki, dağın döşünde (ortalarında) onu ayak üstü uyku tutuyor ve babası kargadığı (beddua ettiği) için o vaziyette taşlaşıyor. O vakitten beri kızın adı «Yuhtağan» kalıyor.

Kazaklarla Özbeklerin müşterek «Çuçumama» (Küçük ana) adlı dikkat çekici bir efsaneleri var. Çuçumama çiçeği benövşeye (menekşeye) çok benziyor. Lakin menekşenin boynu eğri olduğu halde, Çuçumama düz bitiyor ve soğanı yenilebiliyor.

— Ay Çuçumama, sen kimin anasısın, diye sorulduğunda,

— Ben menekşenin anasıyım, diye cevap veriyor.

— Peki, senin gibi anası var, kızı niye gamlıdır?

— Kızım gamlı değil, Bahar adlı nişanlısı var, onun yolunu gözlüyor, diye cevap verir.

— Gamlı değilse, niye başını yere dikiyor?

— Nişanlı kız anasından haya eder, utanır. Elbette başını aşağı tutması gerekir.

Bizim (Azerbaycan'ın) benövşe efsanelerinde kızlar gamdan, kederden başlarını aşağı eğiyorlar.

Kazakların bizimle (Azerbaycan'la) müşterek konuları işleyen efsaneleri de vardır. Bizde «Ak deve» efsanesinde Ak deve'yi eski yurda döndüğü için kesiyorlar. Bir inanca göre, Türk'ün göçü ileri gitmeli, geri dönmemelidir. Onun atı, devesi de otlaya otlaya ileri gidebilir, geri dönemez. (İleri gitmek zorundadır). Kazak'ın «Ağ deve» efsanesinde sadece Ağ deve değil, onun

---

* **Hocam Yrd. Doç. Dr. Zeynelâbidin MAKAS'ın Azerbaycan'dan getirdiği ve yardımlarıyla Türkiye Türkçesine kısmen sadeleştirerek aktardığımız bu metin Gence Pedagoji Enstitüsü Halk Edebiyatı hocalarından Prof. Dr. Sednik Paşayev Pirsultanlı'nın Kazakistan'da yaptığı derlemeleer dayanarak yaptığı yayınlanmamış incelemeden alınmıştır.**

köşeği (yavrusu) da öldürülür ki, bir daha eski yurda dönmesin, otladığında da yattığında da yönü ileri olsun. Oğuz dağındaki bir taş dikkati çeker. Göçten geri kalmış bir köpek, yüzünü göğe tutup uluduğu haliyle taşa dönmüştür. Azerbaycan'ın Murov dağında «Camış» taşı olduğu gibi Kazakistan'da da «Ala Dana» taşı vardır. Hatta, bu efsaneyle ilgili olarak kadîm ozanlar, «Ala Dana Küyü» adlı bir türkü de bestelemişlerdir.

Kazakistan ve Azerbaycan'ın esatir ve efsanelerini genetik ve tipolojik yakınlıkları cihetinden, kültürel münasebetler bakımından tedki ketmek çok faydalı olacaktır.

Kadîmlere yüz tuttukça (eskilere döndükçe) bu alâkalar çok şey söylüyor. Nizâmî Gencevî'nin «Yedi Güzel» adlı eserinde «Süleyman ve Belkıs» adlı bir efsane - hikâye vardır. Allah'la konuşma kudretine sahip Süleyman (A.S.)'ın kolu bacağı felçli bir oğlu vardı.* Birgün Belkıs Süleyman (A.S.)'a diyor ki, Allah'a söyle, biricik oğlumuza bir çâre buyursun, çocuk sağalsın.

Allah'ın Süleyman (A.S.)'a cevabı şu olur :

— Karı koca birbirinize doğru söz sözleyin çocuk sağalsın, iyileşsin.

Süleyman (A.S.) der :

— Belkıs, biliyorsun ki, dünya mülkünün Süleymanıyım, elimi şöyle çektiğimde hazinelerin üstü açılır, böyle ettiğimde dünyanın naz nimeti soframa dizilir, böyle ettiğimde ceylanlar, marallar aşğım yerine gelir. Boy bende, buhun bende, yar-yaraşık bende. Söyle göreyim, benden başkasına hiç meylin oldu mu?

— Yâ Peygamber ne danım (söyleyeyim). Nefsim doğru değil. Yanımdan güzel bir genç oğlan geçtiğinde beni titreme tutuyor.

Aynı dakikada çocuğun felçli kolları saağlır. Çocuk der :

— Baba, bir doğru söz de sen söyle, bacaklarım sağalsın.

Belkıs da der :

— Sen ki dünya mülkünün Süleymanısın, söyle göreyim, hiç fakir malında gözün kaldı mı? Süleyman (A.S.) der :

— Ne söyleyeyim, bir fakir gelir, rüzgâr vurur, yambızının (yan cebinin) açık yeri geyişir (görünür); nefsim doğru değil, fakir böğrünü kaşıdığında gözüm elinde kalır. Zannedirim ki, bana vermek için para çıkarıyor.

Oğlan sevinçle sıçrayıp yerinden kalkar. Karı kocanın bir doğru sözüyle çocuk sağalır, gençlik ortadan kalkar.

Halk ve Nizamî, bu efsane-hikâyenin yardımı ile şöyle bir fikir telkin ediyor ki, eğer karı kocanın, dünya mülkünün sahiplerinin ahlâkı, nefsi doğru olsa, yürekleri ile dilleri bir kararda olsa, o zaman cemiyet sakat evlat türetmez ve gelecek nesil akideli ve sağlam olur. Böyle bir cemiyette her zaman doğruluk ve mutluluk olur.

Tahminen «Korkut Ata ve Kırkkız» efsanesinde de böyle bir fikir ifade edilir. Ozanlar ozanı, evliya, mukaddes Korkut Ata'nın ayak ucunda «Kırk Kız» yatıyormuş. Korkut Ata ihtiyatsızlık edip ayağının birini yersiz uzatıyor, ayağı kırk kızdan birinin ayağına dokunup bir ayağını sakat ediyor. Korkut Ata'nın da bir ayağı kısa kalıyor, çirkinleşiyor; kızın ise ayağı sakat olduğundan ona da «Aksak Kız» diyorlar.

Gördüğünüz gibi, birinci efsanede karı kocanın nefsi doğru olmadığı için evlatları felçli oluyor. İkincide ise, mukaddes atanın Korkud'un bir hatası neticesinde ayağının biri kısa kalıyor, çirkinleşiyor. Bu ihtiyatsızlığından dolayı cemiyetin geleceği olan genç bir kızı sakat bırakıyor. Bizce her iki efsanenin umûmî bir gayesi vardır :

Mukaddes adamların hatası, bayağı nefsi, cemiyeti felçli ve sakat eder. Şark, Kazakistan ve Azerbaycan esatir ve efsâneleri arasında bu tür paralellikler aramak, mukayeseler yapmak için kâfi miktarda numûneler vardır.

---

* **Sure 27, Ayet 44'te ... Melike dedi ki Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmiştim. Süleyman'ın maiyyetinde âlemlerin Rabbî Allah'a teslim oldum. (Bu ayetten evlendiklerine hükmedilebilir. Ancak çocuk söz konusu değil).**